

“Deltagelse” – en diskusjon av begrepet

Karette Stensæth og Dag Jenssen

*Alone we can do so little;
together we can do so much.*

(Helen Keller)

SAMMENDRAG

I denne teksten vil vi se nærmere på begrepet deltagelse. Vi vil ikke avgrense våre refleksjoner til barnevern og musikk, men også løfte fram noen filosofiske sider ved begrepet i et hverdagslig og samfunnsmessig perspektiv. Med dette håper vi at deltagelsesmomentet som inngår sentralt i musikkterapi, kan forstås som del av noe mer allment.

Vi vil først definere begrepet deltagelse. Her er vi innom deltagelsens tve-tydighet i den forstand at den åpner for individet, men den kan også viske det ut og være uttrykk for manipulasjon. Vi nevner også deltagelse som helse og som ideal i en type forskning, før vi går over til deltagelse slik det ytrer seg i politisk teori. Her er overskriftene: kontraktmodeller, kommunikasjon og capability. Deretter reflekterer vi over deltagelse i relasjon til marginalitet og dialog, før vi til slutt nærmer oss det vi kaller for musikkdeltagelse, slik det kan forstås innenfor musikkterapi. Vi tar i størst grad for oss deltagelse som 'individet sammen med andre', og den positive verdien som følger av denne. Deltagelse der individet viskes ut, beskrives kun i mindre grad. Teksten er strukturert som et essay, der vi diskuterer åpent og søkende, mens vi syntetiserer våre tanker med refleksjoner om kunnskap og teorier om deltagelse fra flere fagfelt (jf. Alvesson & Sköldberg, 2000; Bruscia, 2005).

Nøkkelord: Deltagelse, musikk, musikkterapi, barnevern, capability, dialog

Deltagelse – hva er det?

Deltagelse brukes i dagligtalen om det å ta del i noe, for eksempel det å være med i en gruppe som gjør noe, å delta i samfunnsdebatten, å delta i en konkurranse. I tillegg brukes det om å være deltagende, som når man uttrykker deltagelse ved dødsfall. Man er da sammen med den andre i en opplevelse av noe, man deler noe med den andre, er til stede sammen (Bokmålsordboka).

Mennesket er et sosialt vesen, og deltagelse er lett å slutte seg til som verdi. Men fordi den griper inn i alt menneskelig, er den også tvetydig. For eksempel kan selve aktiviteten man er sammen om, være problematisk. Å ta del i kriminelle nettverk kan både gi deltageropplevelse og bidra til utfoldelse, men er til skade for andre, og i lengden skades gjerne også deltageren. En mer grunnleggende tvetydighet ved deltagelse reises av spørsmålet om tvang eller bindende normer som griper inn i individets frihet og hemmer snarere enn utvikler. En soldat som deltok i kampene i begynnelsen av Første verdenskrig, klagde over den stramme innordningen

... clad in a stiff uniform, a heart does not beat as it wants to. We aren't ourselves. We're hardly human any longer, at most we are well-drilled automatons who perform every action without any great reflection (Hastings, 2013: 353).

Soldaten var uten tvil del av et fellesskap, men det selvstendige individet var blitt borte på veien – dog gjenoppstår det i refleksjonen over situasjonen, men da i markert avstand fra fellesskapet.

I dokumentarfilmen *Jihad – hellige krigere* utforsker den Emmy-vinnende regissøren Deeyah Khan en gruppe britiske skoleungdommer med innvandrerbakgrunn om årsaker til at de først ble religiøse krigere og senere gikk bort fra det.¹ Khan konkluderer med at radikaliseringen først og fremst handler om en smerte de unge får av å møte rasisme, ekskludering, marginalisering, isolasjon fra motsatt kjønn, press fra samfunn og en kontrollerende familie som frykter vanære og skam. Det er en situasjon hvor de ikke kjenner at de er seg selv, men i stedet opplever seg som maktesløse og avsondret. "Jeg ble sint og fylt av hat", forteller Munir, en av de unge i filmen, "og når livet ikke gir håp, virker martyrdøden faktisk mer forlokkende". Han ble henledet av videoer i media, med taler av sterke og karismatiske ledere som tilbød "familiefellesskap", forståelse og tilhørighet, og kamp mot det han trodde skapte hatet hans. Med andre ord: han ble tiltrukket av deltagelse og forestillingen om en felles fiende. Etter at han

1 Se filmen her: <https://tv.nrk.no/program/KMTE30000614/jihad-hellige-krigere>

får trukket seg ut, utforsker Munir smerte og identitet gjennom kunst og poesi, og sier: ”Min jihad i dag er å avfinne meg med å være meg – og for fremtiden å fortsette med å avfinne meg med å være meg.” Individet har gjenoppstått, men muligens igjen utenfor fellesskapet.

Som de to eksemplene viser, kan individualitet og deltagelse være vanskelig å forene. Vårt sterke behov for å være del av noe kan også, som særlig det siste eksempelet antyder, gjøre at vi lar oss trekke inn i felleskap som til sist blir krenkende for oss som individ. Tilsvarende kan aktører utnytte denne mekanismen for rekruttering.

Noen vil hevde begrepet deltagelse i for liten grad ivaretar den individuelle siden av saken. Innen barnevernfeltet, som denne antologiens tekster er rettet mot, foretrekker NOVA-forsker Elisabeth Backe-Hansen (2016) begrepet *medvirkning* for å understreke at også små barn er handlende subjekter med evne til selvstendighet og det å ta avgjørelser på fritt grunnlag. Medvirkning, som er lovpålagt i Norge, er ikke bare en rett barn har, men også vesentlig for opplæring i demokrati og medborgerskap.² Medvirkning er også noe de unge trenger øvelse i, det bør skje i grupper og tilbys i en form som rommer tillit og respekt i en beskyttende relasjon til betydningsfulle mennesker, ifølge Backe-Hansen (2011).

Samfunnsmusikkterapeuten Brynjulf Stige, beholder begrepet deltagelse, men presiserer at det må gi rom for personlige prosesser der den enkelte både får utfolde seg og samtidig innlemmes i fellesskapet. I sin definisjon av deltagelse fremhever han dialektikken mellom individet og samfunnet som en prosess preget av felles erfaring, gjensidig anerkjennelse, samarbeid og forhandling:

Participation is a process of communal experience and mutual recognition where individuals collaborate in a socially and culturally organized structure (a community), create goods indigenous to this structure, develop relationships to the activities, artefacts, agents, arenas and agendas involved, and negotiate our values that may reproduce or transform the community (Stige, 2006: 134).

Vi vil i denne teksten også beholde begrepet deltagelse, men legge frihet og selvstendighet til grunn: at man frivillig kan slutte seg til, at selve aktiviteten er sunn og noe man kan oppfatte som sitt eget prosjekt, at man bidrar med noe som er ens eget osv. Denne friheten er også en vesentlig ressurs i et fellesskap. Optimal indre motivasjon som også gir utfordring gjennom en aktivitet, kan gi en flytopplevelse, en tilstand der man blir så oppslukt av det man gjør at man glemmer tid og sted, seg selv og føler at

² Les mer i Backe-Hansen (2016).

man lever i nuet; man "flyter" (Csikszentmihalyi, 1990). Flyt oppleves ikke sjelden i felleskap med andre og nevnes ofte i forbindelse med musikkdeltagelse.

Deltagelse og helse

Man kan se flyt og deltagelse i sammenheng med helse i den forstand at aktiviteten blir spesielt meningsfull og vitaliserende og skaper en erfaring som gir overskudd. Når helse er mål for deltagelsen refereres det ofte til Verdens helseorganisasjon (WHO). WHO (2007/2001/1948) definerer mer generelt deltagelse som graden av involvering i en livssituasjon. Det kan dreie seg om læring og tilegning av kunnskap, eller om oppgaver og kommunikasjon i det sosiale og sivile liv. Deltagelse ordnes da ofte etter 1) formelle aktiviteter eller 2) uformelle aktiviteter. De førstnevnte er strukturerte aktiviteter som følger regler eller sikter mot mål og hvor det er en formelt utpekt trener, leder eller instruktør. Deltagelse i denne forstand finner man for eksempel i jobb, skole, musikk- eller kunstoppplæring, organisert idrett på fritiden. Den andre typen deltagelse, uformelle aktiviteter, har liten eller ingen planlegging og er ofte initiert av personen selv. Det kan være lesing, være med venner, spille spill, lytte til musikk etc. Det er de formelle og strukturerte aktivitetene som oftest gir størst opplevelse av flyt, ifølge Law (2002). Men deltagelse for individet kan være meningsfullt på mange måter uten at en trenger å oppleve flyt hver gang.

Også fra et profesjonelt eller vitenskapelig synspunkt er ofte deltagelse en sentral verdi og et viktig begrep. Helse- og sosialfag vektlegger for eksempel deltagelse som inkludering og demokratiske rettigheter. Marginalisering, å stå utenfor fellesskapet, blir ansett å være et problem – fra pasienten eller brukeren som ikke får delta i utforming av behandling, til borgeren som er marginalisert når det gjelder innflytelse og deltagelse i samfunnsprosesser.

Deltagelse i forskning

Innen forskningsmetode er deltagelse et ideal omtrent på samme måte i såkalt *Participatory Research*, som er en tilnærming som anerkjenner brukernes deltagelse som viktig for utformingen av forskningen. Brukerne er altså ikke involvert kun for å evaluere produkter eller tjenester. Fordi det viser seg å være mer effektivt, blir de trukket inn som med-forskere. Slik deltagende forskningsmetode nevnes ellers ofte i forbindelse med aksjonsforskning, der man diskuterer og tar lærdom av praksis med sikte på å forbedre den. Aksjonsforskningen vil ofte være en deltagende undersøkelsesform, der profesjonelle praktikere og eventuelt forskere jobber sammen (McNiff, 2013: 23–24).

I kvalitative forskningsmetoder innenfor humaniora er det ikke sjelden at forskerne inviterer utplukkede informanter inn som deltagerne i aksjonsforskningsstudien. Når sammenhenger mellom kultur og helse utforskes, ber man kompetente informanter uttrykke sine subjektive opplevelser og erfaringer for slik å fange dyp kunnskap og gode beskrivelser. I musikkterapiforskning, og særlig studier med et samfunnsmusikkterapeutisk perspektiv, er klientenes deltagelse en forutsetning for å forstå deres livsverden og vite hvordan både musikkterapien og samfunnet kan imøtekomme deres behov og ønsker (Helle-Valle, 2016; Stige & Ærø, 2012).

Innenfor informatikk- og designfaget gjelder slagordet “deltagelse for alle”, som også ligger også til grunn for universell utforming. Her handler det ofte om hvordan maskinene og omgivelsene skal hjelpe individet til å klare seg best mulig på egen hånd, bli autonomt, mens målet dypere sett er at individet skal være i stand til å delta, være med på linje med andre. Dette siste fører oss igjen tilbake til demokratiske aspekter og rettighetsdiskurser knyttet til deltagelse, slik disse kommer til uttrykk innenfor deltagelse i politisk teori.

Deltagelse i politisk teori og filosofi

Når vi nå kort har gitt noen eksempler på deltagelse som begrep og verdi på ulike områder, kan det være av interesse også å vise hvor grunnleggende deltagelse er i vår politiske selvforståelse, i forståelsen av hva som utgjør et godt samfunn.

Deltagelse inngår for det første i vår oppfatning av hva som skaper velstand i et samfunn. For eksempel viser historikeren Josiah Ober (1952-) i boken *The Rise and Fall of Classical Greece* til hvordan deltagelse – rett nok med den vesentlige begrensningen at dette kun gjaldt frie menn, ikke kvinner og slaver – var en forutsetning for det antikke Hellas’ velstand, en velstand som landet faktisk ikke nådde igjen før i det 20. århundre (Ober, 2015). Ober peker blant annet på at mens nabostatene på den tiden gjerne hadde suverene herskere med en befolkning som levde nær eksistensminimum, så utviklet Hellas en relativt stor grad av likhet for loven og relativt lik tilgang til informasjon og til samfunnets forskjellige institusjoner. Den frie, greske mann var også gjerne en borger som fikk ta del i politiske beslutninger.

Denne relative likheten og muligheten for deltagelse drev fram dyktighet på forskjellige områder. De som ble regnet som frie individer kunne regne med en rettfærdig behandling, og det ble rasjonelt å investere i seg selv og egne evner, noe som igjen bidro til økonomisk vekst. De mer autoritære samfunnene i Hellas’ omgivelser, uten

en deltagende, men snarere med en underkastet befolkning, forble derimot på et lavere økonomisk og kulturelt nivå.

Kontraktmodeller

En annen side ved synet på deltagelse og samfunn er det normative spørsmålet om hvordan et samfunn bør se ut. Går vi til nyere politisk filosofi, står demokrati, og derfor også deltagelse, ikke uventet svært sentralt. Det er likevel interessant å se hvor grunnleggende begrepet er i flere ellers ganske ulike bidrag. Blant de mest sentrale tenkerne på dette området er John Rawls (1921–2002) med sin teori om hva som utgjør et rettferdig samfunn (Rawls, 1993). Rawls finner ikke rettferdigheten i lik fordeling av økonomiske goder, noe som ofte vil være en første innskyttelse når man tenker på saken, men i det faktum at man på frivillig og fornuftig grunnlag kan slutte seg til et samfunn. Det er altså ikke at man får samme del av kaken, eller den del av kaken man fortjener, men selve det at man på fritt grunnlag kan tenke seg å være deltager som for Rawls er det rettferdige samfunnets fundament.

I sin modell krever Rawls i tillegg at du idet du aksepterer å delta, ikke har kjennskap til hvem du kommer til å være i det samfunnet du skal vurdere medlemskap i. Du kjenner ikke din familiebakgrunn, din klassesilhørighet, dine naturlige ressurser og din oppfatning av hva som er godt i livet. Det rettferdige samfunn blir da det samfunnet som du kan tilslutte deg uavhengig av ditt personlige utgangspunkt. Dette kan forstås som en forsterkning av deltager-aspektet. Et rettferdig samfunn vil si at man kan slutte seg til som "hvem-som-helst", altså at kjennetegnet på rettferdighet er at enhver på fornuftig og individuelt grunnlag vil velge å være deltager. For Rawls vil det da være et samfunn som ivaretar dem med et svakere utgangspunkt og som samtidig gir ansvar og muligheter til dem med mer ressurser, som tilfredsstillter kriteriene.

Rawls tilhører en tradisjon som går tilbake til 1600-tallet og som betrakter samfunnet som opprettet gjennom kontrakt. Thomas Hobbes (1588–1679), John Locke (1632–1704) og Jean J. Rousseau (1712–1788) kan nevnes som viktige figurer i denne tradisjonen. Hos Hobbes og Locke gir borgerne myndighet til en stat slik at lov og orden mellom dem kan opprettholdes. Hos Rousseau inngår individene i en felles vilje, alle innordnet denne, men samtidig fullt og helt som deltagere i den. Selv om modellene hos Hobbes og Rousseau – men ikke hos Locke, som vektlegger vern mot en mektig stat – lett kan ende i tvang og tyranni, så er også disse teoriens sentrale trekk alles frivillige deltagelse i den opprinnelige politiske ordningen.

Kommunikasjon

Vi vil også kort nevne et par andre nyere og innflytelsesrike politiske filosofier. Jürgen Habermas (1929-) vektlegger alles mulighet for å delta i ordskifte i forkant av beslutninger. Han setter ikke noe bestemt krav til innholdet i en politisk beslutning for at den skal være legitim. I stedet setter han krav til prosedyren i forkant: at det har vært offentlig samtale om beslutningen og dens tema. Offentligheten er arenaen hvor alle kan delta med sine synspunkter. Deltagelse blir dermed selve grunnlaget for politiske beslutninger, deltagelse ikke bare gjennom stemmeseddelen, men gjennom argumentasjon for og mot saker. Habermas' teori om borgerlig offentlighet (1961) undersøker i tråd med dette hvordan en diskuterende offentlighet ble dannet og utviklet seg, hvordan offentligheten burde fungere og hvordan trekk ved det liberale demokrati gjennom innslag av instrumentell fornuft også har ført til en tilbakegang for realisering av et ideal om herredømmefri diskusjon. I sin teori om kommunikativ rasjonalitet vil Habermas (1984) vise hvordan kommunikativ handling kan overvinne destruktive sider ved instrumentell rasjonalitet.

Hos Habermas ser vi altså at deltagelse i vesentlig grad knytter an til kommunikasjon. I følge Habermas har talehandlinger en innebygget hensikt om å oppnå gjensidig forståelse, ja, mennesket besitter den nødvendige kommunikative kompetanse for å oppnå denne gjensidige forståelse. I vår sammenheng kan det være relevant å nevne at Baklien (2002) i en hovedoppgave om Habermas hevder at hans rasjonalitetsbegrep kan bli for snevert, fordi *omsorgsrasjonalitet* ikke er inkludert. Begrepet omsorgsrasjonalitet peker på utøvelse av omsorg som kommunikative handlinger som inkluderer både følelser og rasjonalitet. Det betyr at en rasjonell aktør også er en følende aktør. Blant samfunnets medlemmer som etter allment aksepterte normer ikke er selvhjulpne, og hvor en derfor ikke kan basere seg på likeverdige gi-og ta-forhold når det gjelder hjelp og støtte i dagliglivets mange situasjoner, blir behovet for slik omsorgsrasjonalitet svært synlig (Kolberg & Wærnes, 1979). God omsorg blir dermed individualisert og fleksibel, som krever at utøveren både har erfaring og individuell kjennskap til mottageren. Deltagelsesaspektet blir dermed ytterligere framhevet fordi graden av, eller dybden av involvering øker. Det kan være nærliggende å spørre om en kommunikativ handling alltid forutsetter et kompetent jeg i et vi-perspektiv (Baklien, 2002).

Capability

Også i en kjent teori om velferd, utviklet av Amartya Sen (1933-) og Martha Nussbaum (1947-) blir deltagelse selve grunnlaget, da omtrent på samme måte som for universell

utforming.³ Sen og Nussbaum kritiserer teorier om velferd som vektlegger et lands bruttonasjonalprodukt eller inntekt per husholdning. De kritiserer også dem som vil måle velferd ved å spørre folk om de synes de har det bra eller ei. Grunnen til at de kritiserer økonomiske og opinionsbaserte velferdsmaal er at disse kan skjule manglende evne til deltagelse. En god økonomi kan skjule skjev fordeling og skjev mulighet for å ta del i samfunnet. En spørreundersøkelse om tilfredshet kan på sin side dekke til at befolkninger tilpasser seg et visst velferdsnivå; man uttrykker tilfredshet selv om man ikke egentlig har noen grunn til det. Sen og Nussbaum fester seg i stedet ved "å-være-i-stand-til", såkalt *capability*, som mål på velferd. Det er ikke hvor mange penger et land eller en husholdning har, og heller ikke hvordan man føler seg, som gjelder. Velferden defineres gjennom hva hver enkelt borger kan gjøre og være (*capability*; evne). Velferd blir da den enkeltes mulighet for normal livslengde, mulighet for å ha god helse, materielle muligheter, mulighet for å påvirke beslutninger, mulighet for å kunne ha tilknytning til andre, evne til å tenke, føle, ha fantasi osv. Alt dette er ikke i seg selv deltagelse, men snarere forutsetninger for det, et vern mot marginalisering, det å falle utenfor. *Capability*-teorien legger dermed til sist individets reelle mulighet for å delta i samfunnet som mål på velferd. Det er selve utfoldelsen i samfunnet, *flourishing* (blomstring), som utgjør velferden.

Her må vi igjen forstå deltagelse ikke nødvendigvis som bare det å være inne i, på innsiden av et fellesskap, men snarere deltagelse som det å kunne gjøre ting av fri vilje innenfor rammen av et større fellesskap, skape seg et liv, forme en tilværelse blant alle de andre. Dette er på mange måter det samme som Ober påpekte i sin behandling av grekerne, og som vi har sett i tankegangen innen universell utforming. Overs poeng var at det greske samfunnet tillot utfoldelse (for frie menn), og gjennom denne utfoldelsen var man deltager i helheten. Individualitet, og det å være del av, blir to sider av samme sak. Sen og Nussbaum gir som nevnt begrepet flourish en viktig plass. Dette er også viktig hos Ober i hans framstilling av Hellas: Deltagelse innebærer her "blomstring" – individuelt, men også i og for samfunnet, gruppen.

Martha Nussbaums engasjement for de marginaliserte, og særlig personer med nedsatt funksjonsevne, er verdt å framheve i denne sammenheng. I et intervju med Inger Marie Lied i Aftenposten understrekes hvordan hennes filosofi er en rettferdighetsteori. Den er basert på tanken om verdighet forstått som like privilegier, lik status og like rettigheter, men som vi har sett, slik at det åpnes for menneskelig realisering på individuelle måter. Teorien framstår da også som en kritikk av Rawls' rettferdighetsteori. Rawls la vekt på hvordan samfunnets institusjoner skapes gjennom en opprinnelig kontrakt. Nussbaum påpeker at hensynet til personer med nedsatt

3 For en framstilling av *capability*-teorien, se Nussbaum (2011) og Brighouse (2004).

funksjonsevne i Rawls’ modell utvikles først i etterkant av kontraktsopprettelsen, som en tilpasning – omtrent som når man designer en bygning for deretter å tilpasse for nedsatt funksjonsevne. Nussbaum mener i motsetning til dette at samfunnets institusjoner må utvikles fra først av med et hensyn til at funksjonsevnen varierer og vil fortsette å variere:

Det blir et stort sosialt problem hvis vi ikke tar dette med i betraktning når kollektivtransport, skolesystemet og skolebygninger planlegges og når regelverk utvikles [...] Hele samfunnet, med institusjoner og tilbud og muligheter, må planlegges og utvikles med tanke på at mennesker er forskjellige og har variasjoner i funksjonsevne gjennom livsløpet. Derfor blir det feil å ville planlegge samfunnet først, og så etterpå tilpasse det som er utviklet til de menneskene som skal bruke det.⁴

Når mennesker reelt sett har like deltagelsesmuligheter, kan de utvikle seg, trives og komme til uttrykk som de forskjellige menneskene de er og fortsatt vil være (loc. cit.). De kan leve i overensstemmelse med grunnverdien verdighet. Nussbaum har også foreslått en liste på ti capabilities, et slags minimum som samfunnet må sikre for at dette skal kunne skje.

Fra marginalitet til deltagelse: Keller og Pessoa

Den betydning deltagelse kan ha for enkeltmennesker kan illustreres gjennom et par eksempler der temaet har vært svært tydelig artikulert. Det første eksempelet er Helen Keller, som sikkert mange kjenner til. Hennes liv er en sterk historie som beskriver et menneske som ble døvblind og levde et liv i isolasjon og uten mening, men som gjennom møtet med den dedikerte læreren Anne Sullivan brøt ut av mørket. Keller fant gjennom dette en måte å delta på og en retning i livet. Hun ble etter hvert foredragsholder, forfatter og politisk aktivist.

Kellers historie forteller oss mye om betydningen av relasjon og form på kommunikasjonen. Med sine funksjonshemninger var Keller avsondret fra å delta, nærmest innelåst i sin egen vanskelige verden. Denne manglende forbindelsen med omverdenen gjorde henne både destruktiv og utilnærmelig. Den betydningsfulle relasjonen hun fikk til Sullivan rommet den nødvendige tillit, respekt, nærhet og omsorg som hun

⁴ Lastet ned fra Aftenposten, 28.10.15, fra: <http://www.aftenposten.no/kultur/fordypning/-Ingen-kanta-fra-deg-din-verdighet-5316960.html>.

trengte for å kunne delta, først i sitt eget liv og så i det store fellesskapet. Slik beskriver hun den første kontakten:

Once I knew only darkness and stillness... my life was without past or future...
but a little word from the fingers of another fell into my hand that clutched
at emptiness, and my heart leaped to the rapture of living.⁵

Utsagnet gir ikke bare et perspektiv til deltagelsens eksistensielle betydning, den sier også at deltagelsen forutsetter en *form* som kan tas i bruk. For Kellers deltagelse ble håndalfabetet, deretter Brailles punktskrift og avlesning av tale på halsen utløsende som form. Når hun endelig blir tilbudt slike for henne relevante og anvendelige deltagelsesformer, griper hun disse. Hun del-*tar*.

Det neste eksempelet er den portugisiske forfatteren Fernando Pessoa (1888–1935), som spesielt i *Uroens bok* utforsker spenningen mellom det å stå på utsiden og det å delta. I dette bekjennesskriftet ført i pennen av den fiktive Bernardo Soares, som Pessoa selv kaller "en svakt forkrøplet utgave av min egen personlighet" (Pessoa, 1997: 7), leser vi om et liv isolert fra de andre, et liv "der alt som skjer, bare skjer i bevisstheten om det" (ibid.: 196). Soares lever på utsiden av fellesskapet og dyrker inntrykk og drømmer som en tilskuer til verden. Han "nyter dagene som bøker" (ibid.: 179), han lever "et lest liv" (ibid.: 196), og han omtaler seg som "det eksilet jeg er" (loc. cit).

Er Pessoa/Soares likevel en deltager? I alle fall uttrykker han en lengsel etter å være det, og på et vis er han deltager gjennom teksten han produserer. Forfatteren Pessoa la mesteparten av sin produksjon i en stor Amerika-koffert som først ble funnet etter hans død. Han publiserte i sin levetid også, men mye lot han ligge. Kanskje var det med en tanke om at dette ville ha en verdi for ettertiden? I *Uroens bok* drømmer Soares om at han kanskje er en "tolk for en del av vårt århundre", og at "disse ordene jeg nå skriver vil vekke gjenklang i en fjern fremtid", og da vil han ha "funnet mennesker som 'forstår' meg, mine egne, en ordentlig familie å bli en del av" (ibid.: 173-4). Han lengter altså etter å være del av et fellesskap, om enn bare i framtiden. Og han skriver som besatt gjennom hele livet. Skriften, på sitt vis en spesielt nær, involverende form, og drømmen, er hans deltagelse. Pessoas deltagelse er samtidig mer distansert enn hos Keller, hvor den er direkte og knyttet til en samtidig og med(opp)levende annen.

5 Sitat er lastet ned 28.9.2015 fra : <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/h/helenkelle132904.html>.

Deltagelse som dialog

Filosof og litteraturviter, Mikhail Bakhtin (1895–1975) fremhever nettopp at språket, enten det er som tekst eller samtale ansikt til ansikt, er grunnleggende dialogisk (Bakhtin, 1998).⁶ Noe av det som særpreger hans tenkning, er idéen og forestillingen om 'den Andre'. For Bakhtin er ingen ytring, ingen stemme, ja, ikke et eneste ord eller handling mulig uten at vi tenker på den Andre. Selv et ord, i det det forlater munnen, er halvveis en annens. Derfor spør Bakhtin (1981) ikke hvem som eier ytringen men: hvem eier stemmen i ytringen? Ytringen som sådan er delt mellom oss, slik dialogen er det. Ja, dialog for Bakhtin blir synonymt med det å eksistere, det å være blir umulig uten et 'sam-være':

To be means to be for another, and through the other, for oneself. A person has no internal sovereign territory, he is wholly and always on the boundary; looking inside himself, he looks into the eyes of another with the eyes of another (Bakhtin, 1984: 287).

I en slik framstilling forstås alt en person gjør i forhold til en adressat. Mens Pessoa forestiller seg den Andre som den fremtidige leseren av hans tekst, er det kroppslige nærværet av en (nær) Andre (læreren Sullivan) avgjørende for Helen Keller. Teksten og poesien er mediet hos Pessoa, mens for Keller blir den Andre også mediet, verktøyet så og si.

Vi ser her hvordan deltagelse i et dialogisk perspektiv forutsetter en oppmerksomhet som rettes mot noe felles – mot et her og nå. Dette omtales også som intersubjektivitet deling, som først og fremst bekreftes på et følelsesmessig plan.

Pedagogen og Bakhtin-kjenneren Eugene Matusov (2001) knytter slik intersubjektivitet til å ha noe til felles og til menneskelig agens/handling og en slags samordning av disse. Et dialogisk læringsfelleskap, som er idealet for Matusov, fordrer at de deltagende tillater endring i en åpenhet for forskjellighet og flerstemmighet. Det gjør de ved å innta en aktiv, intensjonal og pådrivende deling som også anerkjenner dissonanser og motsetninger (ibid.).

Nussbaum er inne på noe lignende når hun snakker om dyd som en etisk parameter for det å være et godt menneske:

6 Bakhtin oppskattet kunsten, særlig poesien (og Dostojevskij, spesielt), og dens rolle i den menneskelige eksistens (se ev. Bakhtin, 1984).

To be a good human being is to have a kind of openness to the world, an ability to trust uncertain things beyond your own control that can lead you to be shattered in very extreme circumstances for which you were not to blame. That says something very important about the condition of the ethical life: that it is based on a trust in the uncertain and on a willingness to be exposed; it's based on being more like a plant than like a jewel, something rather fragile, but whose very particular beauty is inseparable from that fragility.⁷

Nussbaum peker på medmenneskelighet som noe vakkert, men også som noe svært sårbart. Vi husker også Bakliens innvending overfor Habermas, der han etterlyser mer omsorgsrasjonalitet. Dialogisk deltagelse og agens forutsetter en "kompetent Andre", dvs. en medopplevende, ansvarsfull og betydningsfull Andre, gjerne med vilje og kunnskap om sårbare individers utfordringer. Musikkterapeut og rådgiver Gro H. Tønsberg (2010) presiserer at dialogisk kommunikasjon med sårbare individer fordrer en *symmetrisk* posisjonering av den med mest makt: hun (den voksne, ansvarlige) må gjøre seg selv sårbar ved å innta en etisk og estetisk bevissthet om å slippe barnets/den unges stemme til og ta hans følelser og verdier innover seg (ibid.). I følge spesialpedagog Turid Horgen, som for øvrig også henviser til Bakhtin, blir den med profesjonelt ansvar en empatisk *medopplevende* Andre overfor den sårbare først når hun *tviler* på sin egen stemme og "setter seg selv i spill" (Horgen, 2010:5). Slik forutsetter deltagelse i et dialogisk kommunikasjonsperspektiv en vilje til å risikere, risikere å ta feil og/eller å lære og erfare noe nytt (Stensæth, 2015). Spørsmålet videre er om musikkdeltagelse skaper en arena for dialogisk kommunikasjon som rommer velferd, capability, flourishing, verdighet og medvirkning, slik vi har diskutert i teksten så langt? Hva sier i så fall musikkterapien om dette?

Musikkdeltagelse

I de siste ti årene har musikkterapien forstått musikalitet som en medfødt, iboende og kommunikativ egenskap, dvs. en form for *kommunikativ musikalitet* (Malloch & Trevarthen, 2009). Denne kommer til uttrykk i etableringen av tidlige relasjoner mellom mor og spedbarn i form av musikalske uttrykk som puls, klang, tonehøyde, volum, narrativitet og samstemthet. Den kommunikative musikaliteten involverer

⁷ Sitat er lastet ned 25.10.2015:
<http://www.goodreads.com/quotes/464191-to-be-a-good-human-being-is-to-have-a>

mor og barn direkte og intuitivt slik at de begge tilpasser seg hverandres initiativ og responser. I tråd med et slikt teoretisk perspektiv kan musikk som deltagelse forstås som en mulig ”regulator for kroppslige, emosjonelle og sosiale prosesser”, som gir en ”direkte innfallsvinkel for å møte menneskers behov for anerkjennelse, sympati og oppmuntring” (Gaden, 2016: 13).

I denne sammenheng er en interessant parallell til Helen Kellers historie den franske filmen *Maries historie*, som er en autentisk historie om Marie Heurtin laget av instruktøren Jean-Pierre Améris. Den handler om en døvblindfødt pikes gjenfødelse i hendene på en iherdig nonne på slutten av 1800-tallet i Frankrike.⁸ I en betagende og vakker filmscene legger Marie seg over klaveret og merker seg musikken med og gjennom kroppen. Scenen viser hvordan Marie tar inn og opplever musikken med alle sanser og hvordan kropp og musikk smelter sammen når Marie henføres til en opphøyd tilstand (jf. flyt). *Maries historie* skaper en overgang fra Helen Kellers historie til Claus Bangs (1979/1998) musikkterapeutiske arbeid med døvblinde elever på Aalborgskolen, fordi den viser hvordan barn og unge, og kanskje særlig de mest sårbare av dem, engasjeres på en intuitiv og sanselig måte gjennom musikken: De ”hører” bokstavelig talt sin egen stemme, slik stemmen deres blir tydelig både for dem selv og en anerkjennende Andre (musikkterapeuten), noe som igjen blir en erfaring som legger premisser for en videre deltagelse i samfunnet.⁹

Musikk er altså et sanselig medium som tilbyr ulike deltagelsesformer, unike for musikken som kunstart (Frohne-Hagemann, 2005). Ved å utforske musikken som deltagelse gis individet erfaringer der det ser seg selv i verden i et nytt lys. I motsetning til andre kreative uttrykksformer, skiller musikken seg ut ved at den i tid er flyktig, øyeblikkelig (ibid.). Filosofen Suzanne Langer (1953) mener at det er dette som gjør musikken mer analog med følelsene. Hun snakker da om musikk som subjektivt opplevd tid. Musikkens oppgave blir slik sett ikke først og fremst å stimulere følelsene, men å uttrykke dem.

Som støtte til å uttrykke seg virker ofte musikkens innhold og form magnetisk på oss, og særlig på de unge. Den blir nærmest både et speil og en lek i et rom de er i, og vil være i, et rom hvor de kan flyte med, sammen med andre. Musikkforskeren Charles Keil (1995) fremhever musikk som prosess og bruker uttrykket *participatory discrepancies* for å tydeliggjøre at musikken tilbyr felleskaperfaringer (ofte med flyt) som er ”out of time” og ”out of tune” og som ofte skaper retning og vitalitet. En annen

8 Originaltittelen er *Marie Heurtin* og instruktøren heter Jean-Pierre Améris. Trailer til filmen finnes på <http://www.kino.dk/film/m/ma/maries-historie>

9 Se videoklipp med Bang i arbeid med døvblinde barn i musikkterapi på: <http://clausbang.musikkterapi.aau.dk>

musikkforsker, Even Ruud, tar opp slike aspekter og fremhever samhandlingens betydning i sin bok *Musikk og identitet* og hevder at "musikken formidler samhandling":

For det groover selvsagt like mye av klassisk musikk som folkemusikk, jazz og rock, selv om de forskjellige sjangrene foretrekker sine egne termer når sentrale estetiske opplevelser beskrives. Det er nettopp denne performative kvaliteten som utgjør kjernen i musikk. Det er denne opplevelsen av menneskelig samhandling og deltagelse, at man "svinger med", som gjør at verdien av å spille et instrument ikke lar seg erstatte av det å lytte til musikk (Ruud, 2014: 43)

Om vi nå tar med oss slike aspekter og retter oppmerksomheten vår igjen mot barn og unge, ser vi at musikk kan føre til gode og nyttige deltagererfaringer. Fordi de unge kommer i posisjon for forhandling om deltagelse gjennom musikken, blir deres identitet og posisjon i felleskapet tydeligere for dem selv (Mandal & Bergset, 2016; Kristiansen, 2016; Krüger, 2012; Strandbu, Krüger & Lorentzen, 2016). Roaldsnes (2016) forteller for eksempel om hvordan deltagelse i en musikkgruppe for enslige mindreårige flyktninger bidrar til avledning fra traumer og til utvikling av positive følelser. Storø (2016) diskuterer ettervern av sårbare barn og unge og antar at musikkdeltagelse gir muligheter til å utvikle både sammenbindende og overskridende sosial kapital som kan skape mulighet for at de unge lettere beveger seg i retning av deltagelse i storsamfunnet.

Musikkdeltagelse og terapi

I dag er det altså vanlig å se på musikkdeltagelse som et terapeutisk virkemiddel for større deltagelse og mot marginalisering, isolasjon, passivitet (Bonde, Ruud, Skånland & Trondalen, 2013; Krüger, 2012; Matell, 2011; Stensæth, Holone & Herstad, 2014; Stige, 2006; Trondalen & Ruud, 2008). Deltagelse er i seg selv et uttalt mål i samfunnsmusikkterapien (Stige, 2006, se tidligere). Stige og Aarø hevder at musikkdeltagelse også realiserer en form for "right to play" (2012: 179). Her understrekes den positive retten dette gir i et samfunn hvor økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige rettigheter vinner terreng. Musikk blir et arbeidsredskap som tar utgangspunkt i individenes personlige ressurser, ikke deres svakheter, problemer eller funksjonshemminger. Musikkdeltagelsen fører til inkludering i et felleskap, og det skapes positive verdier og motivasjon både for individ og samfunn. Strandbu, Krüger og Lorentzen (2016) argumenterer for at musikkteater som barneverntiltak nettopp kan styrke ungdoms rettigheter når det gjelder deltagelse fordi den kvalifiserer for

videre deltagelse i fritid, skole og utdanning. Helle-Valle (2016) og Mandal og Bergset (2016) ser at musikkterapien bidrar til å tydeliggjøre samspill mellom voksne på flere økologiske arenaer og gir av den grunn anledning til å tematisere og påvirke etablerte kulturer for utsatte barn.

Fortellinger om musikkdeltagelse

Hva sier de sårbare barn og unge selv, og hva sier deres familier om verdien av musikkdeltagelse? En av de unge som deltar i et musikkteater i regi av barnevernet skriver og fremfører en sang om utfordringene med å knytte nye vennskap når man hele tiden risikerer å måtte flytte til nye hjem (Strandbu, Krüger & Lorentzen, 2016). Med sangen *I transitt* utfordrer hun posisjonen hun har fått som passivt objekt og offer for andre voksnes beslutninger og handlinger. På scenen og gjennom sangfremføringen er hun en ungdom som krever respekt for sitt menneskeverd og rett til medvirkning i spørsmål som gjelder henne selv. Samtidig tilbyr musikkdeltagelsen for henne en måte å forstå og forklare for seg selv hvorfor hun alltid “beholder jakka på”, som hun synger. Gjennom musikkteateret blir hun anerkjent og fremstår som et kompetent jeg, men i et vi-perspektiv (jf. Baklien & Habermas).¹⁰

I et intervju (Stensæth & Næss, 2013) forteller to av medlemmene i bandet Ragnarock, som består av mennesker med og uten psykisk utviklingshemming, at de opplever musikkdeltagelsen som “livsviktig” (jf. også Beckmann, 2014). De sier samtidig at den har ulik verdi for hver av dem. “Jeg liker best å spille for andre mennesker med psykisk utviklingshemming som meg selv” (Stensæth & Næss, 2013: 277), sier trommeslageren. Han avgrenser seg med dette til hvor og med hvem han ønsker å delta og advarer samtidig mot å normalisere våre forventninger om deltagelse overfor ham. Han vil ikke være lik andre, men, som Nussbaum framhever, like-*verdige*. Gitaristen har et annet perspektiv, også det i tråd med Nussbaum og Sens perspektiv: “Jeg elsker å spille konsert, for da føler jeg at gir publikum blomstrer” [sic!], mens han holder hånden til hjertet, muligens for å tydeliggjøre hvor sterkt han opplever dette (Stensæth & Næss, 2013: 276). Han som så ofte er den som tar imot hjelp, kommer nå i posisjon til å gi.

Idet individet blir giver og ikke kun mottager, brytes en monologisk struktur mens en dialogisk struktur etableres. Verdien av å ha et anerkjennende publikum blir det sentrale for gitaristen. Slik opplever han et lyttende, medopplevende og applauderende publikum som en adressat, som også kan være en nær Andre. For ungdommen i musikkteateret er det viktigere å rette sangen mot dem som undertrykker henne,

10 Se også Trondalens (2016) tekst om musikkterapi som anerkjennelse.

men mest av alt er det viktig for henne å vise seg selv at hun er sterk og kan få til noe som en selvstendig deltaker i nye fellesskap.

Man kan spørre seg om ikke musikken også bistår musikkterapeuten, den med mest makt, for eksempel til å være en nærværende og kompetent Andre. Musikkterapeuten lar seg vel også berøre av musikken, den setter vel også henne "i spill" (jf. Horgen, 2010, se også Fuglestad, 2016) slik at hun lettere kan posisjonere seg mer symmetrisk og likeverdig overfor den sårbare unge? Kanskje vi heller skulle si at musikken blir en mellomliggende ressurs som fremmer musikkdeltagernes etiske og estetiske bevissthet, slik at de blir *answer-able* (Stensæth, 2008), dvs. *responsive*. Ja, kanskje vi med Nussbaum i tankene skulle si at musikken bidrar til å gjøre dem *respons-‘capable’*? I så fall skaper musikkterapien gode forutsetninger for dialogisk kommunikasjon på en arena for fellesskap, mestring og identitetsbygging.

Deltagelse – med ‘ting’

Musikkterapien sier noe om hvordan systematisk bruk av kunnskap og profesjonell tilrettelegging av musikalske praksiser kan tilby måter å erfare det å være en del av noe, noe som er meningsfullt og større enn en selv. Det er likevel slik at form og en nærværende Andre ikke alltid er tilstrekkelig for deltagelse. Det interdisiplinære forskningsprosjektet RHYME (www.rhyme.no) handler om design og utvikling av interaktive og musikalske helsefremmende artefakter i hjemmet hos familier med et barn med store funksjonsnedsettelse (Stensæth, 2014). En av mødrene sier: "Som familie trenger vi noe som vi kan holde på med hjemme – alle sammen –, noe som er meningsfullt for flere av oss – over tid. Musikk er noe vi samler oss rundt ... Det er en fin ting" (Stensæth, 2013).¹¹ Som familiene også antyder, er det umulig å posisjonere seg dialogisk til enhver tid og alltid makte å være like nærværende for barnet. Derfor er det også en idé å designe fremtidens omgivelser slik at de blir både interaktive og musikalske og kan supplere og avlaste.

Kunnskap og viten fra musikkterapien om deltagelsens premisser og forutsetninger danner muligens en egnet teoretisk bakgrunn for å forstå betydningen av musikalsk kommunikasjon for inkludering og deltagelse: Noen ganger er det vesentlig for individet å være autonomt, å delta på egen hånd, med en tekst, eller bare sammen med en ting – for eksempel en spennende teknologisk artefakt (Stensæth, Holone & Herstad, 2014). Samtidig, og dypere sett, som vi også pekte på innledningsvis, er mennesket sosialt, og målet er å bli deltagende i en verden sammen med andre.

11 Dette sitatet refererer til en elektronisk publisert artikkel uten paginering.

Konklusjon: Musikkdeltagelse innebærer dialog

Vi har sett på begrepet deltagelse og vist hvordan det opptrer i ulike sammenhenger. Begrepet brukes i hverdagen om det å ta del i og være del av, og i profesjonelle sammenhenger brukes det blant annet om det å være involvert og å kunne bidra til fellesskapet, for eksempel som med-forsker. Deltagelse står sentralt i toneangivende politiske filosofier: som grunnlag for samfunnskontrakt, som prinsipp for offentlig samtale og som del av capability-perspektivet og mulighet for verdig liv. Her tydeliggjøres marginalitet, det å være utenfor, som motsatsen til deltagelse. I dette perspektivet hvor deltagelse står mot marginalitet, har vi sett på hvordan form har betydning for å etablere deltagelse, det være seg ved de verktøy og den kontakt som åpnet for deltagelse for den isolerte Helen Keller, eller språket og skriften som åpnet for Pessoa. Derne st har vi med utgangspunkt i Mikhail Bakhtin skissert et dialogisk perspektiv på deltagelse, og beskrevet dette slik det kan forstås i et musikkterapeutisk perspektiv.

Vi har også berørt et deltagelsens dilemma og skissert situasjoner der individ og fellesskap ikke forenes, men står i motsetning til hverandre. Vi har sett et eksempel på at sårbare unge kan tiltrekkes mot deltagelse i fellesskap som gir lite rom for individualitet og er basert på tanken om felles fiende. Munir fra filmen *Jihad- hellige krigere* rives mellom to verdener – han kalles ”pakkis” i England og ”hvit” i Pakistan. I den ene er han først og fremst marginalisert, i den andre forsøker han en destruktiv form for deltagelse. Men han river seg igjen løs og erkjenner at han står i en særegen mellomposisjon: i transitt, på flyet mellom de to landene, mellom de to tilstandene disse kulturene representerer, ja til og med mellom liv og (martyr)død. Munir tyr til kunst og poesi for å avfinne seg med seg selv etter å ha deltatt i Jihad. Slik (gjen) bygger han sin identitet og deltar i sitt eget liv sammen med andre på konstruktivt vis.

I fortellingene i denne teksten og i denne antologien fremgår det at musikkdeltagelse preges av at musikken er et estetisk og øyeblikkelig medium. De unge erfarer en kommunikativ musikalitet der de inviteres til å dele og uttrykke egne følelser, for så å erfare anerkjennelse fra de(n) nære Andre. Vi ser da at også musikkdeltagelse handler om demokrati, kommunikasjon og likeverdighet. Musikkdeltagelse har kort sagt en eksistensiell verdi og et samfunnsmessig potensial når individene blomstrer gjennom musikalsk utfoldelse. Dialog må da framheves som et nøkkelement, noe som må være til stede for at musikkdeltagelse skal ha de nevnte kvalitetene. Og deltagelse blir dialogisk når jeg-et blir kompetent i et vi-fellesskap, når det oppstår en gjensidig aksept og vilje til å komme i spill, mellom de som uttrykker seg. Vi har erfart at dette kan skje i situasjoner der en skulle tenke at det var vanskelig å oppnå. Vi har også sett at musikkterapeuten har gode forutsetninger for å praktisere slik dialogisk kompetanse, og at musikken er en ressurs som også kan hjelpe henne å sette seg selv i spill.

Referanser

- Alvesson, M. og Sköldberg, K. (2000). *Reflexive Methodology. New Vistas for Qualitative Research*. London: SAGE Publications.
- Backe-Hansen, E. (2011). *Teoretiske perspektiver i synet på ungdoms medvirkning – en litteraturgjennomgang*. Oslo: NOVA, notat skrevet i forbindelse med NOU 2011:20, Ungdom, makt og medvirkning. Tilgjengelig på https://www.regjeringen.no/contentassets/e68e3849077544e0a23f060916e2e3f2/NO/SVED/Backe-Hansen_Elisabeth_litteraturgjennomgang.pdf.
- Backe-Hansen, E. (2016). Barn og unges medvirkning i barnevernet – hvorfor og hvordan? I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitte – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 37-48. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's poetics*. (Trans.: C. Emerson). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M. (1998). *Spørsmålet om talegenrane*. (Trans.: R.T. Slaatelid.) Bergen: Ariadne forlag.
- Baklien, B. (2002). Jürgen Habermas' kommunikative rasjonalitetsteori og handlingsteori, Lastet ned 11.11.2015 fra: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/24921/BaklienBirger.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Beckmann, H.B. (2014). *Den livsviktige musikken. En kvalitativ undersøkelse om musikk, ungdom og helse*. Ph.d. -avhandling, Norges musikkhøgskole. Oslo: NMH-publikasjoner, 2014:9.
- Bang, C. (1979/1998). En Verden af Lyd og Musik. *Uddannelse 1979*, 113–133. Engelsk udgave: "A World of Sound and Music". *Nordic Journal of Music Therapy* 7(2), 154–163.
- Bokmålsordboka: Lastet ned 10.11.2015 fra: <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=&bokmaal=+&ordbok=bokmaal>
- Bonde, L.O., E. Ruud, Skånland, M.S. og Trondalen, G. (2013). *Musical Life Stories. Narratives on Health Musicking*. Oslo: NMH-publikasjoner 2013:5, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 5.
- Brighouse, H. (2004). *Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Bruscia, K. (2005). Designing qualitative research. I B. Wheeler (red.) *Music Therapy Research*. Gilsum: Barcelona Publishers.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow. The Psychology of Optimal Experience*. NY: Harper Perennial.

- Frohne-Hagemann, I. (2005) "Artistic Media and Music Therapy". *Nordic Journal of Music Therapy*, 14(2), 168–178.
- Fuglestad, S. (2016). Kreativ musikkverkstad – ein arena for profesjonell utvikling i barnevernspedagogutdanninga? I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitte – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 81–105. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Gaden, T.S. (2016). *Samspill, sang og trygge bånd. En gruppe førstegangsmødres opplevelser av et musikkterapeutilbud på helsestasjonen sammen med barna sine*. Masteroppgave, Norges musikkhøgskole. Oslo:Norges musikkhøgskole.
- Habermas, J. (1961/2005). *Borgerlig offentlighet*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action (vol.1): Reason and the Rationalization of Society*. Boston, Mass.: Beacon Press.
- Hastings, M. (2013). *Catastrophe. Europe Goes to War 1914*. London: HarperCollins.
- Helle-Valle, A. (2016). Samfunnsmusikkterapi i barnehagen. En anledning til utvidet omsorg? I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitte – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 127–141. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Horgen, T. (2010). Å sette seg selv i spill: Om ansvar, moral, etikk, og utfordringer i møtet med barn med multifunksjonshemming. I K. Stensæth, A.T. Eggen og R.S. Frisk (red.) *Musikk, helse, multifunksjonshemming*, s. 5–22. Oslo: NMH-publikasjoner, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 3.
- Keil, C. (1995). The Theory of Participatory Discrepancies: A Progress Report *Ethnomusicology*, vol. 39, No. 1, Special Issue: Participatory Discrepancies (Winter, 1995), s. 1–19.
- Kolberg, J.E. og Wærness, K. (1979) (red.) *Trygd og samfunn: Nytt syn på samspillet mellom trygdeordninger og samfunnsutvikling*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Krüger, V. (2012). *Musikk, fortelling, fellesskap: en kvalitativ undersøkelse av ungdommers perspektiver på deltagelse i samfunnsmusikkterapeutisk praksis i barnevernsarbeid*. Ph.d. -avhandling, Universitetet i Bergen. Bergen: UiB, Inst. for musikk.
- Langer, S.K. (1953). *Feeling and Form. A Theory of Art*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Law, M. (2002). Distinguished scholar lecture: Participation in the occupations of everyday life. *American Journal of Occupational Therapy*, 56(6), 640–649.
- Malloch, S. og Trevarthen, C. (2009). *Communicative musicality: Exploring the basis of human companionship*. Oxford, USA: Oxford Univ. Press.

- Mandal, A.B. og Bergset, L.-J. (2016). Musikkterapi for å skape sammenheng i fosterbarna sine nettverk. I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitt – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 143–156. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Matell, M. (2011). *Mutual participation in and through music therapy for children with visual impairment*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen. Bergen: UiB, Inst. for musikk.
- Matusov, E. (2001). Intersubjectivity as a way of informing teaching design for a community of learners classroom. *Teaching and Teacher Education*, 17, 383–402.
- McNiff, J. (2013). *Action Research. Principles and practice* (3. utgave), London: Routledge.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ober, J. (2015). *The Rise and Fall of Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Pessoa, F. (1997). *Uroens bok*. Oslo: Solum.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Roaldsnes, M.H. (2016). Musikk som avleiring og kilde til positive emosjoner. Om deltagelse i musikkgruppe for einsleige mindreårige flyktningar. I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitt – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 157–172. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Ruud, E. (2013). *Musikk og identitet* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Stensæth, K. (2008). *Musical Answerability. A Theory on the Relationship between Music Therapy Improvisation and the Phenomenon of Action*. Ph.d.-avhandling, Norges musikkhøgskole. Oslo: NMH-publikasjoner, 2008:1.
- Stensæth, K. (2011). "Å skape sin eigen veg heim". Ein tekst om identitetsbygging gjennom musikk hos eit barn på ein spesialskole" I K. Stensæth og L.O. Bonde (red.) *Musikk, helse, identitet*, s. 161–178. Oslo: NMH-publikasjoner, 2011:3, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 3.
- Stensæth, K. (2013). *Musical Co-creation? Exploring health-promoting potentials on the use of musical and interactive tangibles for families with children with disabilities*. International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being, Special Issue on Music and Health.
- Stensæth, K. (2015). 'Musical dialoguing': A perspective of Bakhtin's Dialogue on musical improvisation in asymmetric relations. I E. Georgii-Hemming og H. Eriksson (red.) *Nordic Research in Music Education. Yearbook*, s. 209–225, vol. 16. Oslo: NMH-publications, 2015:9.

- Stensæth, K., Holone, H. og Herstad, J. (2014). Participation: A combined perspective on the concept from the fields of informatics and music and health. I K. Stensæth (red.) *Music, Health, Technology and Design*, s. 157–186. Oslo: NMH-publikasjoner, 2014:7, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 8.
- Stensæth, K. og Næss, T. (2013). "Together!". Ragnarock, the band, and their musical lifestory. I L.O. Bonde, E. Ruud, M. S. Skånland og G. Trondalen (red.) *Musical lifestories. Narratives on Health Musicking*, s. 263–288. Oslo: NMH-publikasjoner 2013:5, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 5.
- Stige, B. (2006). On a notion of participation in music therapy. *Nordic Journal of Music Therapy*, 15(2), 121–138.
- Stige, B. og Aarø, L.E. (2012). *Invitation to COMMUNITY MUSIC THERAPY*. New York: NY: Routledge.
- Strandbu, A., Krüger, V. og Lorentzen, M. (2016). Musikkteater som barneverntiltak. Identitet, fritid og kvalifisering til videre deltakelse. I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitt – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 231–249. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Theis, J. (2010). Children as active citizens: an agenda for children's civil rights and civic engagement. I B. Percy-Smith og N. Thomas (red.) *A handbook of children and young people's participation*, s. 343–356. London: Routledge.
- Trondalen, G. (2016). Musikkterapi som anerkjennelse. Om en mor-barn gruppe innenfor rammen av barnevernet. I K. Stensæth, V. Krüger og S. Fuglestad (red.) *I transitt – mellom til og fra. Om musikk og deltagelse i barnevern*, s. 107–125. Oslo: NMH-publikasjoner, 2016:4, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 9.
- Trondalen, G. og Ruud, E. (2008). *Perspektiver på musikk og helse. 30 år med norsk musikkterapi*. Oslo: NMH-publikasjoner, 2008:3, Skriftserie fra Senter for musikk og helse, vol. 1.
- Tønsberg, G.E.H. (2010). Improvisasjon i et dialogisk kommunikasjonsperspektiv. I K. Stensæth, A.T. Eggen og R.S. Frisk (red.) *Musikk, helse, multifunksjonshemming*, s. 41–55. Oslo: NMH-publikasjoner 2010:2, Skriftserie fra senter for musikk og helse, vol. 3.
- Vestad, I.L. (2013). *Barns bruk av fonogrammer. Om konstituering av musikalsk mening i barnekulturelt perspektiv*. Ph.d.-avhandling. Oslo: Universitetet i Oslo, Inst. for musikkvitenskap.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WHO. (2007/2001/1948). International classification of functioning, disability and health-children and youth (ICF-CY). Geneva: World Health Organisation.